

Становище Православної Церкви в Україні у XV – на початку XVII ст. та роль династії князів Острозьких у її розбудові

Український народ є одним з найрелігійніших і найосвіченіших націй з високою християнською свідомістю та культурою. Наші міста здавна були центрами освіти, культури і духовності слов'янських народів. Київ, Володимир-Волинський, Кременець, Острог, Галич, Чернігів, Полонне – наймогутніші осередки поширення християнства та духовного єднання українців. Проте православна церква – рідна українська віра, завжди потерпала від утисків та переслідування [1, с. 61].

У свій час, багато освічених та патріотично налаштованих наших земляків, займаючи високе та відповідальне становище в суспільстві, залишалися вірними своїй країні і батьківській вірі, виступаючи на її оборону. Така ситуація склалась і в XV – на початку XVII ст. Через відсутність власної державності саме князівський прошарок українського суспільства виявився здатним впливати на долю українства, захищати його суспільні, релігійні та культурні інтереси [2, с. 8]. У цьому відношенні династія князів Острозьких завжди помітно вирізнялася з-поміж інших магнатів. Більше того, починаючи з XVст., сама православна церква в Україні стає головним суб'єктом і об'єктом української історії, бо за оборону її цілісності й чистоти точилася вся історична боротьба [3, с. 35].

З питань походження роду Острозьких, аналіз їх політичної, культурної, освітньої та релігійної діяльності існує ціла низка книг, авторами яких є: Томаш Кемпа, Дмитро Лішук, Петро Ричков, Віктор Луц та інші. Також цього питання торкалися у своїх працях Михайло Грушевський, Орест Субтельний, Іван Огієнко (митрополит Іларіон), Петро Слободянюк і Галина Дорош. Важливим джерелом дослідження родини Острозьких є книга Василя Ульяновського «Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нащадків». У праці вміщено велику кількість інформації та документального підтвердження генеалогії роду, життєвого шляху Острозьких, їх діяльність, зв'язки, участь у великій політиці та церковно-релігійному житті. Крім того, книга насичена великою кількістю ілюстрованого матеріалу. Дана праця заслуговує особливої уваги та є важливим джерелом вивчення історії роду князів Острозьких.

Мета даної статті є з'ясувати і проаналізувати становище української

православної церкви в XV-XVII ст. та важливу роль, яку відіграла родина Острозьких у її розвитку. У своїй статті найбільшу увагу звертаю на двох князів з цієї династії – Федора та Василя-Костянтина Острозьких, з тієї причини, що перший був канонізований актом Петра Могили в числі печерських преподобних [4, с. 128], а другий – нещодавно Українською Православною Церквою Київського Патріархату. Тому, на мою думку, їх роль у розбудові рідної віри є найбільшою.

Першим представником роду, від якого тягнеться лінія князів Острозьких був Данило Острозький, який проживав на Волині близько середини XIV ст. За своє життя він відзначився прихильним ставленням до православної віри. З особою Данила Острозького пов'язують два сакральні центри Острога: символ міста та родову усипальницю князів Острозьких – Богоявленський собор, а також церкву Св. Миколая, яка вщент згоріла в 1703 р. [4, с. 117-118].

Після смерті батька, його син Федір Данилович отримав замок і місто разом з околицями у дідичне володіння. Він присягнув на вірність королю Ягайлу та отримав за власні заслуги і з умовою військової служби Короні навіки Острог з волостю. Пізніше це знову підтвердила королева Ядвіга, а у 1396 р. – князь Вітовт [5, с. 20].

У кінці XIV-XV ст. на українських землях посилюється польська колонізація, а разом з нею і німецьке право, що служило денаціоналізацією руського краю, скріпленню польських та католицьких елементів [6, с. 228]. За новим правом в міських адміністраціях перевага була на боці католиків, а також жидів, що займали виняткове становище з цілим рядом обмежень. Проте на Волині магдебурзьке право почало ширитися тільки в першій половині XVI ст. [6, с. 229]. У той час загострюється протистояння католиків з православними. З часом духовно-релігійний гніт посилюється та розпочинається наступ поляків на церковні права українців.

Незважаючи на ці події та заслуги перед польським королем, Федір Острозький залишився вірним православній вірі. Наприкінці свого життя він залишив спокуси світу, княжу славу, постригся у Києво-Печерському монастирі, прийняв схиму з іменем Феодосій і помер та був похований в Дальніх печерах обителі. Згодом Федора Церква канонізувала і він став небесним молитвеником за рід Острозьких та єдиним в роді монахом [4, с. 128].

Князь Федір (Феодосій) Острозький належить до семи волинських православних святих. Днем його поминання було встановлено 11(24) серпня, друге поминання – 28 серпня(10 вересня), коли святкується Собор киево-печерських угодників, які спочивають у Дальніх печерах.

Крім того, Феодосій шанується у Соборі волинських святих 10(23) жовтня [4, с. 133-134].

Наступним відомим своєю побожністю представником династії князів Острозьких був Костянтин Іванович, який брав активну участь у релігійному житті та умів жити у згоді з представниками інших конфесій. Князь підтримував добрі стосунки з королем Зигмунтом Старим, часто бував в Кракові і стикався з латинською культурою, однак залишався вірним православній вірі. На його прохання король видав у 1511 р. привілей Церкві, який зміцнював незалежність церковного судочинства [5, с. 26]. Свідченням релігійності Костянтина є піднесення сакрального значення родового гнізда – Острога, заснування там додаткової єпископської кафедри та наречення Луцького єпископа ще й Острозьким. Крім того, він підтримував важливі релігійні центри у своїх власних маєтках.

Костянтин Іванович перебудував у 1521 році замковий храм Богоявлення в Острозі [4, с. 246-247; 2, с. 77], який близько ста років був справжньою окрасою міста і найпомітнішою церковною новобудовою Волині. Не було рівних йому ні в Галичині, ні на Поділлі [2, с. 79-80]. Також князь Костянтин побудував у Вільно два православних храми: Св. Трійці і Св. Миколая. До інших його побожних фундацій належали: перебудова церкви Пресвятої Богородиці у Вільно та будівництво храму Бориса і Гліба у Новоградку [5, с. 26].

У першій половині XVI ст. католицька церква Польщі знаходилась у повному занепаді. До цього привело неосвічене духовенство, яке мало дбало про своїх вірних, і в той же час суворо стягувало з народу свою десятину. Скрізь панувало перекупство, недодержання божественності. Із занепаду католицького духовенства скористались протестанти, наносячи йому тяжкі удари у всіх землях.

Проте кращі представники католицької церкви дуже скоро зуміли оцінити причини занепаду свого духовенства та направили свою діяльність на усунення причин цього занепаду. У 1540 році утворено осібний католицький орден єзуїтів. Ченці цього ордену скрізь закладали свої школи, сприяючи його поширенню та повне окатоличення громадян [7, с. 141].

Крім того, головний удар єзуїти направили на вищу українську і білоруську інтелігенцію, що тоді була православною, а також – протестантською. Згодом, не витримавши їх утиску, православні знатні родини покинули батьківську віру і пристали до чужої, тим самим зреклися й своєї нації. Серед тої інтелігенції були княжата Острозькі, Слуцькі, Заславські, Збараські, Вишневецькі, Сангушки, Чарторийські

і інші. [7, с. 146-147]. Це дуже негативно відбилось на православній церкві, бо тим самим вона позбулась своїх сильних патріотів та матеріальних достатків. Відходячи в протестанство, пани часто відбирали церкву в своїх підданих і віддавали їх на збори протестанським громадам [7, с. 149].

Сумне становище православної церкви погіршувалось ще й відсутністю добрих шкіл, тому православна молодь змушена була здобувати освіту або закордоном, або в школах польських.

На оборону батьківської віри стали міщани, які почали організовуватися в церковні братства, селяни, нижче духовенство, а також козацтво, яке виступило на оборону православ'я в кінці XVI ст. Згодом братства відкривають свої школи, вишукують добрих учителів. У різних містах в XVI-XVII ст. закладаються друкарні, які випускають багато книг живою українською мовою, що з того часу стала літературною. І в Україні розпочався культурно-національний рух, скерований на оборону своєї Церкви [7, с. 150-151].

У другій половині XVI ст. дуже важливим культурним центром для цілого українського народу було місто Острог – столиця князя Костянтина Василя Острозького – найбагатшого руського магната, який мав винятковий авторитет у Церкві [7, с. 169] та був провідником усього українського народу у страшні берестейські дні 1596 року [3, с. 49].

Він зробив неоцінений внесок у розбудову православ'я. Завдяки Костянтину Острозькому була укладена і видрукувана перша слов'яномовна Біблія, яка вважалась найбільше шанованою книгою протягом кількох віків. Потреба у ній була пекуча, бо брак повного Святого Письма відчувався тоді на кожному кроці, особливо, коли почалася запекла релігійна боротьба. Острозька Біблія дала в руки оборонців найміцнішу духовну зброю [7, с. 169, 175]. Крім цього, із заснуванням Костянтином Острозьким наприкінці 1576 року слов'яно-греко-латинської академії значно зросли самі можливості отримувати добру освіту і в Україні. Ця перша вища школа з друкарнею процвітала аж до смерті князя, і тільки після 1608 року почала занепадати [8, с. 1]. Острозька академія була одним з найбільших центрів антикатолицького руху в Україні [1, с. 54].

Чисельними були церковні фундації Костянтина Острозького. У його маєтках знаходилось близько 600 церков та 20 монастирів. Турбувався він і про храми, які знаходились поза його маєтками [5, с. 114, 116]. Відзначився князь також своїм побожним життям, бо багато уваги приділяв виконанню релігійних обрядів у Богоявленській церкві, а Великий піст проводив у монастирі [4, с. 872].

Старання магната на ниві православ'я були оцінені патріархами. Так, Константинопольський патріарх Ієремія II назвав князя «стражником святої Церкви», а в часи боротьби з Берестейською унією патріарх Мелентій Пігас удостоїв його, єдиного світського, високим званням екзарха [5, с. 111]. Незабуті усі заслуги князя перед православ'ям і сьогодні. Нещодавно Українська Православна Церква Київського Патріархату канонізувала Костянтина Острозького. 26 лютого встановлено днем вшанування пам'яті благовірного князя [8, с. 1].

Таким чином, у XV-XVII ст. православ'я зазнавало утисків з боку католиків, протестантів та інших вірувань, що загрожували навіть самому його існуванню. Проте завдяки патріотично налаштованим українським родинам, а особливо впливовим та багатим родам, православна віра отримала справжніх оборонців, які всяко підтримували рідну Церкву, живу народну мову, піднімали культурний рівень українців. Такими були згадані у статті представники династії князів Острозьких, які незважаючи на своє високе становище, різноманітні обставини та спокуси не зреклись батьківської Віри.

Література

1. Слободянюк П.Я. Українська церква: історія руїни і відродження. – Хмельницький, 2000.
2. Ричков П.А., Луц В.Д. Архітектурно-мистецька спадщина князів Острозьких – К.: Техніка, 2002.
3. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Українська церква за час Руїни: 1657-1687 / Упоряд., авт. передмови М.С. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2006.
4. Ульяновський В. Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нащадків. – К.: видавничий дім «Простір», 2012.
5. Кемпа Т. Костянтин Василь Острозький (бл.1524/1525-1608) – воєвода Київський і маршалок землі Волинської: Пер.з польської. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2009.
6. Грушевський М. Історія України-Руси. – К.: Наук. думка, 1991.
7. Митрополит Іларіон. Українська церква. Нариси з історії Української Православної церкви / Друге поправлене й доповнене видання. – Вінніпег, 1982.
8. Архімандрит Лаврентій. Некоронований король Руси. Пам'ять благовірного князя Костянтина Острозького // Голос Православ'я. – 2013. – №04 (340).